

УДК 94(497.1)“1914/1918”

doi 10.46793/LZ-LIV2.159M

ПРЕГЛЕДНИ РАД

Примљен: 19. 07. 2024.

Прихваћен: 09. 09. 2024.

Урош Д. Микетић*

истраживач-сарадник

Филозофски факултет Универзитета у Приштини

са привременим седиштем у Косовској Митровици

**НЕУРАЛГИЧНОСТ ИЗМЕЂУ ОРАЛНЕ ИСТОРИЈЕ И
ИСТОРИОГРАФИЈЕ НА ПРИМЕРУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА
*ORAL HISTORY KOSOVO*****

Апстракт: Аутор контекстуализује дешавања на простору Косова и Метохије током Другог светског рата из угла албанских савременика инволвираних у пројекат *Oral History Kosovo*, уочавајући неуралгичност са резултатима српске историографије као илустрацију хроничне непомирљивости две стране у тумачењу заједничке историје. Интервјуисани Албанци инсистирају на тези о сопственом тешком положају у монархистичкој Југославији и ратном страдању, што је умногоме у дисбалансу са резултатима српске историографије.

Кључне речи: Орална историја, *Oral History Kosovo*, Други светски рат, Косово и Метохија (=Косово), Срби, Албанци, ратни злочини.

*

Пројекат „Oral History Kosovo“

У питању је плод рада приштинске организације „Иницијатива за усмену историју“. Суштина пројекта јесте да се очувају сећања људи на одређене друштвене теме. У питању су видео интервјуи, већином на албанском, а затим у виду текста дати у преводу на српски, енглески и турски. Већина интервјуисаних лица су Албанци уз мали број друге националности.¹

Усмени материјали и период Краљевине

Да би се разумела комплексност Другог светског рата на Косову мора се „загребати“ у период југословенске Краљевине. Испитанике

* urosmiketic@gmail.com

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

¹ <https://oralhistorykosovo.org/>, приступљено 25. 8. 2023. Подацима са сајта коришћеним у раду приступљено је истог датума.

монархија асоцира на „тамницу“ Албанаца са чим у вези наводе да им је онемогућено право школовања на матерњем језику и да су били жртве српске колонизације / присилног исељавања. Митровчанка Сазан Деца школовала се, мимо своје воље, на српском као јединој опцији.² Приштевац Шефедин Сулејман, такође, и уз то сећао туча са српском децом. Подвојеност је углавном била верског карактера - он наводи да су Срби муслиманску децу (Албанци, Турци) убрајали у „Турке“. Како није желео да учи „лажну“ српску историју“ добијао је слабе оцене. До рата је, иначе, био шегрт што је било уобичајено за младиће. Краљевина га подсећа на општу неразвијеност и непросвећеност,³ а то је, иначе, опште место у албанским сећањима. Зећир Сопај (Лапушник код Глоговца) школовао се на српском, а у слободно време био пастир. Сећао се да је „краљ“ одузео земљу његовој породици, сународнике административно „разбацао“ по бановинама и вршио притисак на њих да се иселе у Турску. Сопајеви се нису иселили, јер су од албанског конзула у Скопљу добили такав савет. Село је, ипак, слало емисаре у Турску да извиде тамошње услове који их нису задовољили.⁴ Мирвете Хоџа Љимани (Ђаковица), рођена сестра Фадиља Хоџе, није похађала школу на српском јер су родитељи сматрали да то не приличи једној Албанки. Браћа Фадиљ и Фахри су, пак, ишли у школу. Она је учила приватну школу у којој је наставу држао приучени учитељ, а ђаци плаћали месечни износ зарад издржавања школе.⁵ Муса Добруна (Ђаковица) је издвојио српски монархо-фашистички терор. Његовом оцу је наводно одузета земља, па је имао проблема са алкохолизмом. Породица је преживела бавећи се шверцом дувана између Косова и Пештери.⁶ Пајазит Нуши (Ђаковица) се, такође, сећао сиромаштва. Учио је у припремном разреду за ону децу којима српски није матерњи.⁷ Вехап Шита (Ђаковица) је учио скопску Велику медресу као државни стипендиста, примајући и помоћ исламске заједнице.⁸

Српска историографија углавном третира оваква и слична тумачења као лаж из разгранатог великоалбанског арсенала. Нема сумње да су односи на међуратном Косову знатно комплекснији од црно-белих оцена којима се служи албанска страна. У сваком случају, предео и период о којем се ради препуни су турбулентности. Инциденти на граници са

² <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2020/03/Sazan-Shita-ENG.docx.pdf>.

³ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2018/10/Serafedin-Suleyman_SRB.docx.pdf.

⁴ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/10/Zeqir-Sopaj_Srb.docx.pdf.

⁵ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Myrvete-Limani_SRB_Final.pdf.

⁶ <https://oralhistorykosovo.org/sr/musa-dobruna/>.

⁷ <https://oralhistorykosovo.org/pajazit-nushi/>.

⁸ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/vehap_shita_srb.docx.pdf.

Албанијом и антидржавна пропаганда на Косову били су редовни. Живот је карактерисала дубока сукобљеност у верском и националном погледу, а међуратни период био је кратак да би се односи стабилизovali. Ствар се по Краљевину додатно погоршала пенетрацијом Италије у Албанију 1939.⁹ Великоалбанска идеја манифестовала се и оружаним отпором. Качаци (одметници) били су пацификовани до краја двадесетих,¹⁰ али су их Италијани доласком у Италију ревитализовали.¹¹

Када је реч о исељавању Албанаца у Турску, аграрној реформи / колонизацији и школовању на матерњем језику може се одмах видети да Албанцима није нанета озбиљнија штета, премда је ње донекле било. Наиме, Краљевина је плански рачунала на исељавање Албанаца и Турака у Турску, тумачећи то пред јавношћу исправљањем вековне историјске неправде нанете Србима. Политичко-економска нестабилност у Краљевини и глобални рат зауставили су зацртани пројекат исељавања 40.000 породица.¹² У Турску се 1927–1939. из Краљевине иселило 19.379 Албанаца, а у Албанију 1.350.¹³ У албанској историографији има, пак, навода да се до 1941. у Турску иселило 255.000 Албанаца, а у Албанију око 4.046 албанских породица.¹⁴

Косово је остало заостала област без обзира на напоре државе.¹⁵ Аграрном реформом укинута је феудализам, а колонизацијом је насељено

⁹ Божица Ж. Славковић, *Косово и Метохија у годинама приближавања Другом светском рату*, Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја] (=Косово и Метохија у Другом светском рату), Косовска Митровица 2016, 21–41; Б. Славковић, *Ширење великоалбанске пропаганде на Косову и Метохији 1929–1941.*, Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава : тематски зборник од водећег националног значаја : Национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015. Књ. 2, Историја (=Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава,) Приштина-Лепосавић 2016, 227–242; Б. Ж. Славковић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941 : докторска дисертација*, Београд 2014, 8–9, 394.

¹⁰ Богумил Храбак, „Косовски комитет 1918–1924. године“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 32, Приштина, 2002, 163; Vlada Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija : 1918–1929 : Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002, 50–56, 76.

¹¹ Игор Вукадиновић, „Италијанске и албанске оружане формације на Косову и Метохији (1941–1943)“, *Војноисторијски гласник*, 1, Београд, 2021, 187.

¹² V. Jovanović, *Slike jedne neuspele integracije : Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*, Beograd 2014, 109–126; Ђорђе Борозан, *Великоалбанско питање*, Косово и Метохија у великоалбанским плановима : 1878–2000., Београд 2001, 29.

¹³ Б. Ж. Славковић Мирић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941*, Београд 2018, 112–117, 393–394.

¹⁴ Nusret Pllana i dr. (pr.), *Teror okupatorske Srbije nad Albancima : 1844–1999*, Priština 2013, 59–64.

¹⁵ Б. Ж. Славковић Мирић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941*, 8–9; Б. Ж. Славковић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941.*, 21–34, 634–641.

13.706 словенских породица.¹⁶ Углавном им је додељивана необрађена државна земља или безвласничка одузета од качака. Успех колонизације био је ограничен корупцијом и нестручношћу.¹⁷ У контексту српско-албанских односа треба знати да је од 357.182 хектара обрадиве земље од приватног земљишта по разним основама ограничено тек 47.044 (13,17%).¹⁸ Историчар Милорад Обрадовић наводи, међутим, да је Албанцима од 1923. масовно одузимања земља без накнаде у виду земље истог / сличног квалитета или обештећења и да је од 1938. албанским породицама у пограничним крајевима остављано само 0,4 хектара по члану.¹⁹

Школовање на матерњем језику било је загарантавано националним мањинама још у Паризу 1919. Тога се, међутим, европске државе углавном нису држале. У Албанији, такође, нису постојале државне школе са наставом на српском, а поједине приватне као она у Враки затворене су 1934. На Косову се, такође, настава одвијала на српском, а једини предмет извођен на албанском или турском звао се „Вера и Куран“. Држава је, пак, дозвољавала отварање приватних школа у којима се могло учити на албанском или турском.²⁰ Школске 1939/1940. од око 120.000 албанске деце основношколског узраста исту је похађало 11.000. Стање је било неупоредиво неповољније у средњим школама или на факултетима са свега неколико десетина албанских студената.²¹

Окупатор доноси „слободу“: просветна политика косовских Албанаца

Косовски интелектуалац афирмисан у социјализму Хајредин Хоџа писаће да је над Албанцима у Краљевини спроведен тоталан и бруталан економски, социјални и политички притисак, све до физичког геноцида, закључујући да је њихово расположење било такво да су 1941. прижељкивали

¹⁶ Branko Bošković, *Naseljenici na Kosovu i Metohiji (1918–1941) i njihov progon (1941–1944), s posebnim osvrtom na bosansko-hercegovačke naseljenike*, separat, Sarajevo 1990, 411–425; Александар Павловић, „Насеља Срба и Црногораца колонизованих на Косову и Метохији у периоду између 1918. и 1941. године“, *Баштина*, 25, Лепосавић, 2008, 219–220.

¹⁷ Влада А. Саичић, *Колонисти гладују*, Б. м. 1937; V. Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija*, 120–140.

¹⁸ B. Bošković, „Naseljenici na Kosovu i Metohiji“, 419; Nikola Gaćeša, *Naseljavanje Kosova i Metohije posle Prvog svetskog rata i agrarna reforma*, Kosovo : prošlost i sadašnjost, Beograd 1989, 98.

¹⁹ Milovan Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, Priština 1981, 230–232.

²⁰ И. Вукадиновић, „Просветна политика Краљевине Албаније на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Токови историје*, 1, Београд, 2021, 109–111.

²¹ H. Hodža, *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji ; Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji*, Priština 1984, 6–45.

и „црног ђавола“.²² Испитаницима је 1941. несумњиво и изгледала као моменат националног ослобођења. Међу старијим Албанцима у савременом периоду има још увек оних који са симпатијама гледају на доба Хитлера и Мусолинија, називајући их Даја Мусе и Даја Хете.²³ Да су Албанци 1941. били пуни оптимизма сећао се и Ш. Сулејман.²⁴ М. Души је имао утисак да су Италијани пријатни и нежни људи,²⁵ М. Х. Љимани се сећала одушевљења када је окупатор ушао у Ђаковицу,²⁶ а Реџеп Буњаку, иако декларисани комуниста, дочекао је Немце у родном Скопљу.²⁷

Један од евентуалних разлога зашто су Албанци дочекали окупатора као ослободиоца јесте и чињеница да им је управо окупатор омогућио културно-просветну еманципацију којој су они, системски потпомогнути подршком Албаније, дали великоалбански карактер.²⁸ Отац С. Деце, Етхем, по доласку окупатора донео је породици албански буквар и две албанске заставе, док се С. Деца сећала учитеља како их надахнуто учи о националној застави.²⁹ П. Нуши је запамтио учioniце са сликама италијанског краља. Нуши се сећао пристиглих учитеља (Елбасан, Скадар) како развијају „патриотски“ дух. На часовима музичког слушање су патриотске песме, настава ликовног била је уско повезана са родољубљем, док је историја била доминантан предмет. Присетио се и дочека председника албанске владе Мустафе Крује 1942. на Косову и ђака том приликом симболично обучених у црне шортсеве и црвене кошуље. Период окупације га је национално, како се изразио, профилисао.³⁰ В. Шита је указао на напоре министра просвете

²² *Isto.*

²³ Неколико навода о овоме: <https://oralhistorykosovo.org/sr/kako-nastavnici-predaju-drugi-svetski-rat-na-kosovu/>; <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/02/Anna3-Serbian.pdf>.

²⁴ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2018/10/Serafedin-Suleyman_SRB.docx.pdf.

²⁵ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2023/07/Minir-Du%C5%A1i_Prevod-na-srpskom.pdf.

²⁶ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Myrvete-Limani_SRB_Final.pdf.

²⁷ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Rexhep_Bunjaku_srb.pdf.

²⁸ И. Вукадиновић, „Просветна политика“, 109–129.

²⁹ <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2020/03/Sazan-Shita-ENG.docx.pdf>. Маса Албанаца је одушевлено дочекала Немце у Митровици на улицама искићеним немачким заставама. Nebojša Stambolija, „Извештај о станју у Kosovској Mitrovici i okolini aprila 1941“, *Istorija 20. veka*, 3, Београд, 2012, 226. Касније је у граду стрелицама обележавано немачко напредовање спрам Совјета, а након пада сваког већег града приређиване су свечаности. Након катастрофе под Стаљинградом престало се са тим. Јован Ј. Алексић, „Опште друштвене прилике у Косовској Митровици од окупације до капитулације Италије (1941–1943)“, *Баитина*, 42, Лепосавић, 2017, 158–159.

³⁰ <https://oralhistorykosovo.org/pajazit-nushi/>.

Албаније Ернеста Колићија у циљу формирања на Косову кадрова и мреже школа на албанском.³¹

Срби као ратни злочинци и окупатори

Наратив о виктимизацији Албанаца дубоко је присутан међу њима и преноси се усменим предањем, кроз публицистичку / историографску продукцију, образовни систем и сл.³² Енвер Топила (Дреница) посебно апострофира херојство Шабана Полуже у отпору „Шкијама“ - он је херој који је погинуо у тој борби. Дреница је након рата остала сиромашна као последица отпора властима, резонује Топила.³³ Хидајет Хисени (Прилепница код Гњилана), новинар *Рилиндје* и један од вођа демонстрација 1981, поноси се „патриотама“ који су пружали отпор српској „окупацији“. Никада није прихватао Титову државу због чињенице да је њен министар био „терориста“ Васа Чубриловић и „чињенице“ да је 1944–1945. стрељано 70.000 људи.³⁴ В. Шита, учесник антииталијанских демонстрација 1943. у Приштини, дивио се „патриотама“ Друге Призренске лиге који су страдали борећи се против „Треће Србије“ (нова комунистичка власт). После рата профилисао се као писац, новинар и преводилац, али је хапшен због национализма.³⁵

Албанци најинтензивнији српски терор везују за период ослобођења или непосредно након тога. Косово је, иначе, добило на стратешком значају јесени 1944. када су се овуда повлачили Немци подржани албанским квислинзима.³⁶ Призренска лига је октобра позвала Албанце да се боре за одбрану „етнички чисте Албаније“ и спрече „ново ропство“ под Словенима. Уследила је њихова општа мобилизација. Срби су мобилисани за помоћне радове. Косова су новембра ослободиле јединице НОВЈ. Руководство лиге је, међутим, поделило постојеће снаге у неколико група као језгро будуће одметничке борбе против НОВЈ.³⁷ На ослобођеном Косову спроведена

³¹ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/vehap_shita_srb.docx.pdf.

³² Неколико навода о овоме: <https://oralhistorykosovo.org/sr/kako-nastavnici-predaju-drugi-svetski-rat-na-kosovu/>; <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/02/Anna3-Serbian.pdf>.

³³ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/EnverTopilla_srb_final.pdf. Чињеница јесте да је дренички крај остао неразвијен за разлику од Ђаковице из које је потицало више албанских комуниста, а која је постала развијен центар. https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/EnverTopilla_srb_final.pdf. Шкије - погрдни албански назив за Србе.

³⁴ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Hydajet_Hyseni_SRB_finale.docx.pdf.

³⁵ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/vehap_shita_srb.docx.pdf.

³⁶ И. Ђ. Вукадиновић, *Ослобођење Косова и Метохије 1944. године*, Косово и Метохија у Другом светском рату, 205.

³⁷ *Исто*, 211, 217–218.

је мобилизација на принципу добровољности у складу са попустљивом политиком према Албанцима не би ли их нова власт придобила.³⁸ Ови су, пак, масовно партиципирали у побуни албанских балиста од децембра 1944.³⁹ У борбама против њих фебруара-априла 1945. учествовало је 39.000 југословенских војника.⁴⁰ Вође побуне Шабан Полужа и Мехмет Градица су страдали, а борбе су трајале и наредних година.⁴¹ Села која су пружала отпор су паљена.⁴²

Представа о Србима у целини је негативна. Породица Деца се, наводно, страхујући од четника и партизана иселила у Ђаковицу из Митровице.⁴³ Сулејман Чолаку (Зјум код Призрена) сећао се паничних гласина да ће доћи Пећанчеви четници.⁴⁴ Ш. Сулејману је остала у сећању окупност ослободилаца Приштине над Албанцима, конкретно Бугара којима су Срби наводна потказивали муслимане скривене по кућама. Међутим, Сулејмани не наводи да ли су евентуално исти ти муслимани били носиоци терора над Србима раније.⁴⁵ Енвер Таљи (Ѓџилане) сећао се „масакра“ над Албанцима у том граду децембра 1944. Заправо, реч је о одмазди након неуспеле балистичке побуне.⁴⁶ Р. Буњаку, секретар ОЗНЕ у Качанику, видевши суровост нових власти („српске“) према Албанцима заклео се да ће до краја живота бити непријатељ Југославије.⁴⁷ Љуљета Мифтари Бајри (Пећ) кривила је српско-црногорске комунисте за убиство свог оца Емруша 1944, иначе шпанског борца. Наводно, пресудило му је што се енергично залагао за права Албанаца.⁴⁸ В. К. Хоџа је била огорчена призором масе Срба са шајкачама у ослобођеном Призрену. Из пркоса је и она ставила белу албанску капу. Признала је, такође, да је интервенисала код мужа да заштити поједине њене ученике од прогона власти.⁴⁹

³⁸ Душан М. Бојковић, *Сузбијање оружане побуне балиста на Косову и Метохији током зиме 1944/1945. године*, Косово и Метохија у Другом светском рату, 228–231.

³⁹ И. Ђ. Вукадиновић, „Ослобођење“, 218–221; Д. М. Бојковић, „Сузбијање“, 233–237.

⁴⁰ *Исто*, 237–242.

⁴¹ И. Ђ. Вукадиновић, „Устанак Шабана Полуже у Дреници 1945. године“, *Баштина*, 49, Лепосавић, 2019, 306–308.

⁴² Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, 2, Beograd 2017, 12–15.

⁴³ <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2020/03/Sazan-Shita-ENG.docx.pdf>.

⁴⁴ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Sylejman_Collaku_srb_final-1.pdf.

⁴⁵ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2018/10/Serafedin-Suleyman_SRB.docx.pdf.

⁴⁶ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Enver_Tali_srb_final.docx-1.pdf.

⁴⁷ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Rexhep_Bunjaku_srb.pdf.

⁴⁸ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2022/12/Luljeta-Miftari-Bajri_Prevod-na-sprskom.pdf.

⁴⁹ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Vahide_Hoxha_Srb_Final.docx.pdf.

Испитаници посебно перципирају Србе као кривце за догађаје у Бару почетком 1945. Подаци југословенске војне провенијенције говоре о 452 мртва и 104 рањена Албанца. За време социјалистичке Југославије догађај је заташкван, али је временом постао предмет албанске историографије.⁵⁰ Адем Пајазити (Србица) сећао се из најраније младости прича оца-сведока догађаја, рођака и комшија о „хиљадама“ страдалих Албанаца од стране југословенске војске, а то му је пробудило интересовање. Касније се о овом „геноциду“ бавио и кроз сарадњу са историчарима.⁵¹ Више испитаника је у мобилизацији Албанаца у борбама за ослобођење земље доживело неправду и неизоставну српску „руку“. М. Добруна се сећао протеста у Ђаковици против мобилизације за одлазак на Сремски фронт када је један од учесника извршио самоубиство. Мобилизација је тада престала. Албанци су „ослободили“ Косово и зашто би ратовали другде, питао се Добруна.⁵²

О зверствима албанских оружаних формација над Србима у сећањима Албанаца нема помена, али о томе убедљиво сведочи српска историографија.⁵³ У сећањима се донекле признаје страдање Јевреја,⁵⁴ чија је заједница од 530 људи готово нестала.⁵⁵ Албанци су, иначе, масовно приступали свакој квислиншкој војној формацији у којој су гледали пут ка стварању и одржавању „Велике Албаније“. У Европи није било мањег подручја са више квислиншких формација, а број албанских квислинга процењен је на 15.000 (1945).⁵⁶ Процењује се да је до августа 1944. око 40.000 Срба напустило италијанску, 30.000 немачку и 25.000 бугарску зону, док је српска имања населило 80.000–100.000 косовских Албанаца и емиграната из Албаније.

⁵⁰ Горан Николић, „О масакру у Бару“, *Пиротски зборник*, 44, Пирот, 2019, 87–118.

⁵¹ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/07/Adem_Pajaziti_Eng.docx-3.pdf.

⁵² <https://oralhistorykosovo.org/sr/musa-dobruna/>.

⁵³ Мирослав Р. Пурић, *Квислиншке и колаборационистичке снаге у немачкој окупационој зони на Косову и Метохији до капитулације Италије*, Косово и Метохија у Другом светском рату, 197–198; Ненад М. Антонијевић, *Ратни злочини на Косову и Метохији 1943. и 1944. године*, Косово и Метохија у Другом светском рату, 135–154, 634–635; Н. Антонијевић, *Страдање Срба под окупацијом : 1941–1944. каталог*, Београд 2009; Исти, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другог светског рата : документа Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача*, Крагујевац 2004; Ј. Ј. Алексић, „Опште друштвене прилике“, 171–176.

⁵⁴ Неколико навода о томе: <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2020/03/Sazan-Shita-ENG.docx.pdf>; https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2023/07/Minir-Du%C5%A1i_Prevod-na-srpskom.pdf; https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/09/Votim-Demiri_SRB.pdf.

⁵⁵ Н. Антонијевић, „Албански злочини над Србима“, 34–36.

⁵⁶ М. Р. Пурић, „Квислиншке и колаборационистичке снаге“, 179, 196–198.

Страдало је у рату 9.000–12.000 Срба (укључујући Црногорце).⁵⁷ Нове комунистичке власти покушавале су да сакрију размере њихове трагедије.⁵⁸

У заштиту Срба стали су равногорски и партизански покрет који овде нису успели да остваре веће присуство, будући да су албанска колаборација и прогон Срба то трајно онемогућили.⁵⁹ Током рата је КПЈ кокетирао са албанским сепаратизмом,⁶⁰ а то је инспирисало балистичку побуну.⁶¹ Ни ово није одобривољило Албанце да бројније приђу комунистима о чему најбоље сведоче речи Ф. Хоџе да су и албанске козе биле против њих (комуниста).⁶² КПЈ је постепено до краја рата заузела оштрију позицију према албанском сепаратизму,⁶³ док је након рата наступала са паролом о помирењу Албанаца и Срба намеравајући да и на тај начин привуче Албанце новој власти.⁶⁴ Албанце је убеђивала у корените промене настале сменом режима. Ф. Хоџа и Џ. Нимани убеђивали су резалског имама, читамо у материјалима, да Србија више „није Србија краља, већ је другачија Србија у складу са комунистичком идеологијом“. Добили су искрен одговор да „црни лук и млади лук миришу исто, лук је лук“.⁶⁵

Више саговорника припадало је партизанском покрету. М. Души је са 15 година отишао у одред Ф. Хоџе, одакле га је отац „извукао“ и преселио у Приштину где је породица имала трговину.⁶⁶ Породица Хоџа је поднела посебне жртве. Фахри се придружио партизанима Албаније и обешен је у Ђаковици, његов отац послат је у немачки логор, а мајка у призренски

⁵⁷ Н. М. Антонијевић, *Ратни злочини*, 250, 640–643.

⁵⁸ Д. М. Бојковић, „Неколико докумената о раду Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача на простору Аутономне косовско-метохијске области“, *Годишњак за истраживање геноцида*, 11/2, Београд, 2019, 435.

⁵⁹ М. Р. Пурић, „Квислиншке и колаборационистичке снаге“, 198–199; Ј. Ј. Алексић, *Оснивање, организациона структура и елементарне карактеристичке Југословенске војске у отаџбини на простору Косова и Метохије*, Косово и Метохија у Другом светском рату, 155–178.

⁶⁰ И. Ђ. Вукадиновић, „Ослобођење“, 205–207.

⁶¹ Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд 1986², 331.

⁶² Пија Vuković, *Stranputice Hajredina Hodže*, Beograd 1985, 76–80. Албански националисти из Албаније (Беса Комбетар) писали су 1945. шефу тамошње британске војне мисије да правих комуниста међу косовским Албанцима нема ни 2%. Robert Elsie, Bejtullah Destani, *Kosovo, A Documentary History: From the Balkan Wars to World War II*, London-New York 2018, 413–419.

⁶³ И. Ђ. Вукадиновић, „Ослобођење“, 208–209.

⁶⁴ Д. Бојковић, *Албанско становништво у процесу изградње “народне власти” на Косову и Метохији 1945.*, 1945. Крај или нови почетак? : тематски зборник радова, Београд 2016, 107–133.

⁶⁵ <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/02/Anna3-Serbian.pdf>.

⁶⁶ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2023/07/Minir-Du%C5%A1i_Prevod-na-srpskom.pdf.

затвор.⁶⁷ М. Добруна је био ангажован на одржавању веза између покрета и његових симпатизера у Ђаковици за коју се онда управо због масовности покрета говорило „Мала Москва“. Добруна се сећао неповерења албанских комуниста према партијским друговима Србима и Црногорцима и изнео тврдњу да су ослобођење Косова изнели Албанци. Међутим, засметало му је када су у Јунику заменили име неког партизана са споменика именом војника ОВК.⁶⁸

Испитаници, иначе, дају примат националном над идеолошким опредељењем у односу према Србима. Конкретно речено, они готово да не праве никакву идеолошку разлику између Срба-равногораца и Срба-партизана. Халил Кајтази (Дреница) партизане тако назива четницима. Срби су једноставно архетип непријатеља ма каквој идеологији припадали.⁶⁹ Албанцима идеологија није пресудна ни у тумачењу сопствених односа. М. Добруна, иако по опредељењу комуниста, признаје и балистима да су се борили за националну ствар.⁷⁰ Да је идеологија секундарна сведочи и пример З. Сопаја, „ветерана Другог светског рата“ како је у материјалу записано, који је када су „дошли дани Албаније“ био припадник Скендербег дивизије да би након повлачења Немаца пришао партизанима.⁷¹

Осим трагичног разарања и погоршања међунационалних односа, окупација ништа није донела Косову. Опште сиромаштво илуструју речи Вахиде Кабаши Хоџе, супруге Ф. Хоџе, да је по удаји за Фадиља 1945. породици, чак и њеној привилегованој, недостајало свега осим зидова, али да су воља и младост просто надвладале недостатке. То као да потврђује неписану законитост да се након страдања рађа извесни ентузијазам. Управо се Вахиде као једна од првих школованих Албанки дала у еманципацију друштва. Дуго је била и председник Удружења антифашиста Косова.⁷²

Међутим, након рата су великоалбански идеолози у врху покрајинског система отворено кокетирали са Албанцима који су припадали пораженој страни 1945. Након Брионског пленума 1966. учестала су убиства пензионисаних припадника органа безбедности, а која нису имала адекватан судски епилог. Заборавила се и улога Ђазима Блаце који је пре

⁶⁷ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Myrvete-Limani_SRB_Final.pdf.

⁶⁸ <https://oralhistorykosovo.org/sr/musa-dobruna/>.

⁶⁹ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2018/08/Halil-Kajtazi_ENG-1.pdf.

⁷⁰ <https://oralhistorykosovo.org/sr/musa-dobruna/>.

⁷¹ https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/10/Zeqir-Sopaj_Srb.docx.pdf.

⁷² https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Vahide_Hoxha_Srb_Final.docx.pdf.

рата био у блиским везама са италијанском тајном службом, а у окупирани Призрен ушао на немачком тенку. Постао је први председник фашистичке градске општине и као сарадника ангажовао В. Кабаши (Хоџу). Био је министар у неколико влада „Велике Албаније“, радио на формирању Друге призренске лиге са Џемом Кабашијем (таст Ф. Хоџе) и Скендербег дивизије. Након рата био је у затвору ОЗНЕ одакле је, не и без политичке воље, упућен у Албанију, иако је у Југославији починио злочине за које је морао одговорати. Осуђен је на 20 година. Има индиција да је заврбован за албански Сигурими и да је живео луксузно у затвору. Вратио се, опет не без политичке воље, на Косово 1975. Сам је говорио како је мајка умолила тиранске функционере да га пусте. Да не би привукао пажњу настанио се најпре у Скопљу. Када је прешао на Косово посетило га је више хиљада људи и честитало повратак, а међу њима и високи покрајински функционер Аслан Фазлија. Блаца се оженио, а жена је убрзо добила и стан у Призрену. Можда још скандалозније од свега овога, ТВ Београд је 1984. емитовао емисију документарног програма ТВ Приштине „Бујане, искра слободе“. Гост је био високи функционер Мехмед Хоџа и том приликом за дане у Бујану где је био учесник рекао да су једни од најсрећнијих у животу. Иначе, Бујанска резолуција (село Бујан у Албанији) из јануара 1944. даје косовским Албанцима право на самоопредељење. Видевши да је албански сепаратизам отишао предалеко врх КПЈ се оградао од ње, али је она касније на Косову редовно обележавана као велики датум.⁷³

Литература:

Алексић, Јован Ј., „Опште друштвене прилике у Косовској Митровици од окупације до капитулације Италије (1941–1943)“, *Баштина*, 42/2017, 153–179.

Алексић, Јован Ј., „Оснивање, организациона структура и елементарне карактеристичке Југословенске војске у отаџбини на простору Косова и Метохије“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 155–178.

Антонијевић, Ненад, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другог светског рата : документа Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача*, Крагујевац, 2004.

Антонијевић, Ненад М., „Ратни злочини на Косову и Метохији 1943. и 1944. године“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 135–154.

⁷³ Вуксан Церовић, *Косово, контрареволуција која тече*, Београд 1989, 24–36, 208, 324–326.

Антонијевић, Ненад М., *Ратни злочини на Косову и Метохији : 1941–1945. године : докторска дисертација*, Београд, 2015.

Антонијевић, Ненад, *Страдање Срба под окупацијом : 1941–1944. каталог*, Београд, 2009.

Борозан, Ђорђе, „Великоалбанско питање“, у: *Косово и Метохија у великоалбанским плановима : 1878–2000.*, ур. Никола Б. Поповић, Београд, 2001, 1–36.

Бојковић, Душан, „Албанско становништво у процесу изградње “народне власти” на Косову и Метохији 1945.“, у: 1945. *Крај или нови почетак? : тематски зборник радова*, ур. Зоран Јањетовић, Београд, 2016, 107–139.

Бојковић, Душан М., „Сузбијање оружане побуне балиста на Косову и Метохији током зиме 1944/1945. године“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 225–245.

Bošković, Branko, *Naseljenici na Kosovu i Metohiji (1918–1941) i njihov progon (1941–1944), s posebnim osvrtom na bosansko-hercegovačke naseljenike, separat*, Sarajevo, 1990, 411–438.

Букадиновић, Игор Ђ., „Ослобођење Косова и Метохије 1944. године“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 205–223.

Букадиновић, Игор Ђ., „Устанак Шабана Полуже у Дреници 1945. године“, *Баштина*, 49/2019, 291–310.

Букадиновић, Игор, „Италијанске и албанске оружане формације на Косову и Метохији (1941–1943)“, *Војноисторијски гласник*, 1/2021, 184–208.

Букадиновић, Игор, „Просветна политика Краљевине Албаније на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Токови историје*, 1/2021, 109–132.

Vuković, Ilija, *Stranputice Hajredina Hodže*, Beograd, 1985.

Гаћеша, Никола, „Naseljavanje Kosova i Metohije posle Prvog svetskog rata i agrarna reforma“, у: *Kosovo : prošlost i sadašnjost*, ур. Gordana Filipović, Beograd, 1989, 95–106.

Ђаковић, Спасоје, *Сукоби на Косову*, Београд, 1986².

Elsie, Robert, Destani, Bejtullah, *Kosovo, A Documentary History: From the Balkan Wars to World War II*, London-New York, 2018.

Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove*, 2, Beograd, 2017.

Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija : 1918–1929 : Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd, 2002.

Jovanović, Vladan, *Slike jedne neuspele integracije : Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*, Beograd, 2014.

Николић, Горан, „О масакру у Бару“, *Пиротски зборник*, 44/2019, 87–146.
Obradović, Milovan, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, Priština, 1981.

Павловић, Александар, „Насеља Срба и Црногораца колонизованих на Косову и Метохији у периоду између 1918. и 1941. године“, *Баштина*, 25/2008, 219–237.

Pllana, Nusret i dr. (pr.), *Teror okupatorske Srbije nad Albancima : 1844–1999*, Priština, 2013.

Пурић, Мирослав Р., „Квислиншке и колаборационистичке снаге у немачкој окупационој зони на Косову и Метохији до капитулације Италије“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 179–203.

Саичић, Влада А., *Колонисти гладују*, Б. м., 1937.

Славковић, Божица Ж., „Косово и Метохија у годинама приближавања Другом светском рату“, у: *Косово и Метохија у Другом светском рату : седам деценија касније : [тематски зборник међународног значаја]*, ур. Владан Виријевић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица, 2016, 21–41.

Славковић, Божица, „Ширење великоалбанске пропаганде на Косову и Метохији 1929–1941.“, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава : тематски зборник од водећег националног значаја : Национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015. Књ. 2, Историја*, ур. Срђан Словић, Приштина-Лепосавић, 2016, 227–242.

Славковић Мирић, Божица Ж., *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941*, Београд, 2018.

Славковић Мирић, Божица Ж., *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941 : докторска дисертација*, Београд, 2014.

Stambolija, Nebojša, „Izveštaj o stanju u Kosovskoj Mitrovici i okolini aprila 1941“, *Istorija 20. veka*, 3/2012, 225–235.

Hodža, Hajredin, *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji ; Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji*, Priština, 1984.

Храбак, Богумил, „Косовски комитет 1918–1924. године“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 32/2002, 137–163.

Церовић, Вуксан, *Косово, контрареволуција која тече*, Београд, 1989.

Електронски извори:

<https://oralhistorykosovo.org/>, приступљено 25. 8. 2023.

*Summary***Uroš D. Miketić****NEURALGIA BETWEEN ORAL HISTORY AND
HISTORIOGRAPHY ON THE EXAMPLE OF THE SECOND
WORLD WAR IN KOSOVO AND METOHIA: A CASE STUDY
*ORAL HISTORY KOSOVO***

Albanians, interlocutors of the *Oral History Kosovo* project, most of whom are contemporaries of the Kingdom of Yugoslavia and the war period, have a negative memory of the Kingdom. They state that Albanians were victims of agrarian policy / colonization and forced emigration, that is, that they were prevented from normal cultural development by denying them the right to education in their mother tongue. However, the facts show that much less land was taken from the Albanians for the purposes of agrarian reform / colonization than they think, then that emigration to Turkey was on a smaller scale due to the inability of the state to finance it and, finally, that the Albanian minority had the right to education in the mother tongue exclusively in private schools, which was the dominant pattern in many European countries (and in Albania for the Slavic minority). The Albanians, the interlocutors admit, welcomed the occupiers, the Germans and Italians, as liberators, because they freed them from the hated Serbian administration and enabled them to be educated in their mother tongue, in which “Greater Albania” was promoted unhindered. After all, the period of occupation was a time of absolute Albanian domination over the Kosovo Serbs, as evidenced by numerous crimes committed against them. On the other hand, there are numerous Albanian testimonies about the alleged crimes of the communist regime against the defeated Albanians-ballists in 1944–1945. and the newly mobilized Albanians in Bar in 1945. The interlocutors do not make an ideological difference between Serb-chetniks and Serb-communists, treating them simply as Serbs and as such fitting them into the archetype of the enemy who is “taking” Kosovo from them. Also, those Albanians in the service of the occupiers are perceived as fighters for the national cause. That nazism and fascism were not definitively eradicated in Kosovo in 1944 is also evidenced by the later coquettishness of the communist system and the ideologically defeated Albanian movements in Kosovo.